

MIDDELEEUWS BEGRAVEN DOOR SCHOKKEBROERS EN MATEWIJVEN IN GENT

Deel 1. Waarom begraven en hoe?

Luc Devriese

Het verdwenen Schokkebroersvestje, ooit een steil oplopend zijsteegje van de Sint-Michielsstraat, herinnerde aan de Gentse begraafbroeders, de ‘broederkins up de veste’: op de stadsvesten naast de Oude Houtlei, op die plek ook bekend als Sint-Michielsvest (afb. 1 en 2). Dit laat ons toe even in te gaan op begraven in vroeger tijden. In dit eerste deel van drie bekijken we het ‘waarom’ van begraven, vooraleer in te gaan op het ‘hoe’. Daarbij besteden we speciaal aandacht aan de begravers. We proberen te achterhalen waarom ze in Gent de naam schokkebroers kregen. We brengen de hypothese naar voor dat dit de populaire benaming was van de leden van gemeenschappen die in officiële papieren in Gent en elders celledroeders genoemd werden, later alexianen. De volksnaam bleef bewaard doordat een steegje bovenop de half afgebroken vestmuur bekend stond als Schokkebroersvestje, naam die opgenomen werd in de officiële straatnamenlijsten opgemaakt vanaf 1812. De naam bleef in gebruik tot aan de opheffing van het straatje in de eerste helft van de vorige eeuw.

Waarom begraven of cremen?

De versterfprocessen die de dood in ons klimaat vergezellen, kunnen als volgt allerkortst samengevat worden. Door zuurstoftekort en opstapeling van afvalstoffen verliezen celwanden en structuurtjes binnenin cellen hun integriteit. Vooral in de buikholte verloopt dit proces dramatisch snel en ingrijpend. De op vertering gerichte en daartoe goed uitgeruste darmbacteriën verlaten hun vertrouwde plek. Ze doorbreken de ‘darmbarrière’: de levende, goed functionerende darmwand. Ze verspreiden zich doorheen het lichaam. In het bijzonder de temperatuur bepaalt hoe lang een en ander nog duurt.

Afb. 1. Toegang tot de Alexianenkapel (in de achtergrond). Rechts ervan, achter de kinderen, het Schokkebroersvestje Foto genomen vanuit de Sint-Michielsstraat in 1902, net voor de afbraak van het hoekhuis ernaast rechts op de foto (collectie DSMG).

Dat alles verloopt visueel vrij onopvallend, althans voor wie niet goed toekijkt of niet weet waar moet op gelet worden. Het lichaam lijkt intact, maar meerdere tekenen verraden wat er aan het gebeuren is. De gebruikelijke lijkverzorging en begraving is er op gericht het lijk in alle rust te laten verteren door de eigen lichaamsenzymen en bacteriën.

In tegenstelling tot de populaire opvatting, hoeven wormen daar niet bij te pas komen. Met die ‘wormen’ doelt men eigenlijk op maden van diverse insectensoorten die hun eitjes leggen in ‘aas’: open en bloot liggende lijken van dieren... en ook mensen, nu nog in oorlogstijd. (1) Ze beginnen hun werk in de meest toegankelijke plaatsen: de natuurlijke lichaamsopeningen en verwonde, vooral gekneusde lichaamsdelen. Daarin vinden de uiterst tere, pas ontloken parasietjes volop wat ze nodig hebben om voorspoedig en snel te ontwikkelen en tenslotte te verpoppen tot (meestal) vliegen en kevers. Verschillende soorten volgen elkaar op, eerst eitjes van mieren, dan van welbepaalde aasvliegen, enz. In de gerechtelijke anatomische onderzoeken uitgevoerd door ‘forensische’ pathologen, worden de types eieren, maden en insectenpoppen in lijken verzameld en geïdentificeerd om bij benadering na te gaan hoe lang een dode bovengronds ter plaatse lag, vooraleer het lijk gevonden werd. In de natuur zijn aaseters, klein en groot, nuttig omdat ze de soms massale hoeveelheden organisch materiaal in de omgeving verspreiden. Het zijn opruimers.

In het algemeen volstaat het dat de lichamen afgesloten worden van de vrije lucht, door bv. aarde, om de insecteninvase te verhinderen. Dat is het bijzonderste (praktische) motief om te begraven en cremeren. Dat, en ook het beschermen van lijken tegen vraatzuchtige wilde zoogdieren (ratten, muizen, vossen, evers), vogels (bij ons vooral kraaiachtigen, elders aasgieren) en – niet te vergeten – ook tegen huisdieren zoals honden, katten en... varkens. Uiteindelijk komt het er op neer dat men er alles aan doet om het afstotelijke vooral visueel te weren: geen griezelig kroelende ‘wormen’ in en rond lichaamsopeningen, of onder de huid, geen verscheurde, afgerukte lichaamsdelen of dieren die daarmee rondzeulen, enz. Maar uiteindelijk gaat het versterven, het verteren, de putrefactie, onverstoord verder.

In onze streken werden de doden tijdens de laatste millennia meestal begraven om ze aan het hierboven beschrevene (en aan onze zintuigen!) te onttrekken. Dat kon op veel verschillende manieren gebeuren. Hele rijke mensen kwamen in een sarcofaag terecht. Een nogal griezelige term, als je ’t goed bekijkt: samengesteld uit de Griekse woorden sarkos (sarx, spier vlees) en

Afb. 2. Zelfde gezicht na de afbraak in 1902. Hierop is duidelijker te zien dat het vestje een rest was van de vestmuur op die plek (Foto 1902, DSMG).

phagein (eten), wat letterlijk betekent: vleeseter. De stenen kuip werd dus verondersteld het vlees ‘op te eten’, Zo’n massieve of gemetselde stenen sarcofaag was feitelijk enkel nodig voor bovengrondse graven: voor die gestorvenen dus waarvan de familie macht en rijkdom meteen na de dood wilde etaleren. En dan nog moesten de tomben goed dichtgemaakt worden. Vooruitziende lieden en families zorgden er dan ook voor dat hun zware ‘vleeseter’ kant en klaar ter beschikking stond. Ondergronds gemetselde grafkelders en houten kisten kunnen gravende bodemdieren, zoals mollen en regenwormen, lange tijd tegenhouden, maar verder zal het versterf niet zoveel verschillen van wat er gebeurt met onbeschermd in de aarde begraven lijken.

Uiteraard bestaan er ook andere manieren om dat alles te vermijden: het lichaam vernietigen door het vuur, bijvoorbeeld. De te volgen protocollen zijn door diverse religies ingekaderd geworden in sterk verschillende praktijken die allen hetzelfde hierboven beschreven effect beogen. Begraven gebeurt al heel lang en beperkt zich niet exclusief tot onze zoogdiersoort *Homo sapiens*. ‘De doden begraven’ hoorde trouwens eeuwenlang niet bij de christelijke ‘Werken van Barmhartigheid’ gebaseerd op bijbelse voorschriften. (2) Er waren trouwens geen zeven ‘Werken’, zoals velen onder ons leerden in de godsdienstles, maar zes! Daarnaast is er natuurlijk het alsmaar aan populariteit winnende cremeren. Ook iets met een aloude voorgeschiedenis. Denk aan brandrestengraven en aan urnen met de overblijfselen van verbrande lichamen uit de prehistorie.

Hoe begraven (ca. 1200–1800)?

Meestal werden de mensen, zowel bij ons als in warmere streken, heel snel na het overlijden, liefst nog dezelfde dag, de avond van de sterfdag, begraven. Avondlijk begraven met flambeeuwen (toortsen) was wel duurder (3). Pestdoden en, merkwaardig genoeg ook vrouwen gestorven in het kraambed, moesten rond middernacht begraven worden (4). Familie en vrienden mochten er niet bij zijn. Iets wat bij pest begrijpelijk is. Het doden opbaren, vroeger in het sterfhuis, nu in mortuaria, drong pas in de 19de eeuw goed door. Het ‘lijk groeten’ deed men niet. Men kwam op ziekenbezoek of woonde de laatste levensuren bij. Vanaf de 16de tot in de 19de eeuw legde men het lijk dikwijls korte tijd ten toon op een stromat voor het sterfhuis. (5)

Vooraleer in deel 2 en 3 uit te wijden over de begravers zelf, moet er iets verteld worden over hun manier van doen. Om meteen duidelijk te maken hoezeer de gebruiken tot in de jaren 1700 verschilden van het beeld dat we ons nu daarvan vormen, starten we met een vertaald fragment uit de beschrijving

door Philippe Ariès van het beruchte Cimétière des Innocents in Parijs (6): ‘Graven die zichtbaar zijn, dat wil zeggen gemarkeerd in de ruimte door een teken (kruis, stèle, zerk, enz.) zijn er heel weinig; ze liggen verspreid over een heel klein deel van het oppervlak. Er waren vooral grote massagraven, breed en diep, waarin de lijken naast en boven elkaar werden opgestapeld, verscheidene lagen dik, tot dat er geen meer bij konden. Dan werd de overvolle kuil dichtgemaakt en een eindje verder werd een nieuwe geopend’.

Zoiets kunnen we ons nu nauwelijks voorstellen, vooral niet omdat de middeleeuwse begraafgewoonten in de oudere, sterk verspreide literatuur geïdealiseerd werden tijdens het zogenaamde christelijk reveil in de 19de eeuw, reactie tegen het rationalisme. Toen woedde de ‘kerkhofstrijd’ om het al of niet begraven in ‘gewijde’ grond. De soms indrukwekkende grafmonumenten, kelders, stenen en tomben in kerken, gefinancierd door heel rijke families of gemeenschappen zoals bisschopskapittels, bezorgen ons eveneens een misleidend idee van hoe het er met de meeste lijken aan toe ging.

Ook in Gent was het beeld dat Ariès schetst van toepassing, zij het op veel bescheidener schaal (7). Stadskerkhoven konden erg klein zijn. Dat van de Gentse Sint-Niklaaskerk, bv., besloeg in de 18de eeuw niet veel meer dan een smalle strook tegen de kerkmuren, amper enkele meter breed. De lijken, al of niet in kisten, werden er eeuwenlang ‘ingepropt’, en telkens opnieuw bedekt met een laagje aarde. Dat ging zelfs zover dat er een berm ontstond tegenaan de buitenmuren van de kerk, die daardoor ernstige vochtschade leden (8). De grotere hoven waren beplant met bomen en struiken, er werd markt en kermis op gehouden, kinderen ravotten er, enz. Het waren druk bezochte publieke plaatsen, waar ‘van alles’ kon gebeuren. Op de kerkhoven waren de graven bijna nooit herkenbaar.

Houten grafkisten of sporen ervan werden talrijk aangetroffen in archeologische onderzoeken op sites met middeleeuwse en latere Gentse stadsgraven, maar dikwijls kon niet met zekerheid uitgemaakt worden of er al dan niet een kist geweest was. Ossuaria (knekelhuizen en -galerijen, ossuaires in het Frans, uit het Latijn ‘os’: been, ook in het Frans), heden vooral in Italië en Frankrijk nog te zien (9), zijn bij ons slechts schaars gedocumenteerd. Ooit waren ze er wel. Alfons Van Werveke beschreef hoe de (grote) beenderen, toevallig aangetroffen bij nieuwe inhumaties, verzameld werden in gemeenschappelijke kuilen en toegedekt met aarde. De schedels werden buiten in openlucht opgestapeld tegen de kerkmuur, meestal achter het koor en met een groot kerkhofkruis er boven op geplaatst (10). Hij vermeldt de ossuaria van het Klein Begijnhof (afb. 3), van Sint-Maartens (Ekkergem), Sint-Michiels en ’s Heiligs

Kerst (Seleskest). Bij de Sint-Baafskathedraal werd daarvoor nog in 1778 een natuurstenen gebouwtje opgericht, amper enkele jaren voordat Jozef II het begraven rond kerken verbood (1784). Toen Van Werveke in 1924 zijn tekst publiceerde, was Lotenhulle de enige Oostvlaamse plaats waar nog een historisch ossuarium intact bewaard gebleven was. Elders bleven slechts sporen bestaan: een beschermend afdakje tegen de kerkmuur, of het kerkhofkruis, al dan niet tot een ‘calvarie’ omgewerkt.

Afb. 3. Afdak van een tot ‘Kalvarie’ omgebouwd ossuarium aan de zuidelijke zijgevel van de kerk van het Klein Begijnhof O.L.Vrouw ter Hoyen, Lange Violettestraat (foto 2018).

Afb. 4. Lijk in een stro- of rietmat op een draagberrie (Brugge, Memlingmuseum).

In Gent waren er naast ossuaria ook ‘knekelputten’ en ze zijn er waarschijnlijk nog, onzichtbaar ondergronds. Twintig dergelijke begraafputten van diverse omvang werden archeologisch gedocumenteerd op het parochiekerkhof

van Sint-Pieters, de meest uitgebreid onderzochte historische Gentse begraafplaats. (11) In die knekelputten lagen de beenderen niet in anatomisch verband (zoals bij een onverstoord skelet). Dat wijst er op dat ze bij latere begraafwerkzaamheden gevonden werden en moesten verwijderd worden. Soms plaatsten de grafdelvers de oudere beenderen in een nieuw aangelegd graf samen met het daarvoor bestemde lijk.

Niet alle grafkuilen waren oorspronkelijk voor individuele lijken bestemd. Bij archeologisch onderzoek op het vroegere kerkhof van het Bijlokegodshuis kon vastgesteld worden dat bij de meeste begravingen meerdere kisten of individuen zonder kist samen in een kuil gelegd waren. Eén enkele leeg gemaakte en met puin heropgevulde grafkelder, vermoedelijk uit de jaren 1650-1700, was niet minder dan 3m breed en bijna 8m lang. (12) In het kleine Sint-Michielskerkhof onder het huidige Sint-Michielsplein, waar de bodem goede bewaring van het hout toeliet, werden zelfs zeven lagen kisten geteld en bij benadering in de 13de-14de eeuw gedateerd. (13)

Arm en rijk

Voor de armen, het grootste deel van de bevolking, waren houten grafkisten echter te duur. Hun lijken, in een doek of een stro- of rietmat gewikkeld (afb. 4), werden in een (herbruik)kist of op een berrie naar het kerkhof gebracht, waar men ze van de berrie, plank of uit de kist in de grafkuil liet 'schokken': schoksgewijs liet afglijden. Denk aan het 'zeemansgraf' met lijken die over een plank op de reling in het zoute water terecht komen. De meeste arme mensen konden zich zelfs het verlies van een linnen doek niet permitteren. Die werd na het 'ter aarde bestellen' terug meegenomen naar huis, mogen we veronderstellen. De versierde 'pelle' of lijkwade werd enkel gebruikt (herbruikt, in feite) bij de begrafenisdienst in de kerk. Ze was eigendom van de kerk of van de nering waartoe de overledene behoorde. Men moest betalen voor het gebruik. Vermoedelijk kwamen de meeste doden gewoonweg naakt of in een stro- of rietmat in de kuilen terecht. Van resten van matten wordt in de Gentse archeologische verslagen overigens geen melding gemaakt, ook niet bij onderzoeken op plaatsen waar de grondwaterstand en de aard van de bodem zorgt voor goede bewaring van organisch materiaal.

In dit artikel over voornamelijk 'arm' begraven komen grafkelders in kerken niet aan bod. Van de rijkdom bij dergelijke begrafeningen ten toon gespreid, getuigen nu nog de monumenten in de hoofdkerk Sint-Baafs en vooral ook de unieke grafsteencollectie opgesteld in het Historische Stenen Museum van de Sint-Baafsabdij. In dit verband moet vermeld worden dat de sociale status van

Afb. 4. Lijk in een stro- of rietmat op een draagberrie (Brugge, Memlingmuseum).

de overledenen ook op de kerkhoven herkenbaar bleef. De archeologen vonden op het oude Sint-Pieters parochiekerkhof vooral tekenen van rijkere begravingen in de onmiddellijke omgeving van de kerk. De zeldzame grafkelders ‘in open lucht’ werden aangetroffen heel dicht bij het westportaal van de tijdens de Franse Tijd verdwenen Onze Lieve Vrouw parochiekerk. Men geloofde namelijk in magisch contagium: ‘besmettelijkheid’, niet enkel van het slechte, van ziekten zoals pest, maar ook van het goede: van de ‘goddelijke genade’. Ook het ‘wijden’ van perifere kerkhoven, waarover in de jaren

1800 zoveel te doen was, gaat hierop terug.

Begraven worden in de kerk, ‘ad sanctos’ (bij de heiligen: versta dicht bij de relieken van heiligen in het koor), op de meest ‘heiligmakende’ plaats, was enkel weggelegd voor doden behorend tot families die het konden betalen. Maar die hadden dat misschien wel het meeste nodig, zoals Jezus van Nazareth verkondigde. Denk aan zijn vergelijking met de kameel, die door het oog van een naald moest zien te geraken.

Door schokkebroers in het graf geschokt

Keren we tot slot van dit deel even terug naar de Sint-Michielsvest. Voor de hoogst zonderlinge benaming schokkebroer en schokkezuster, schijnbaar alleen in Gent gebruikt, zijn in de literatuur geen bevredigende verklaringen te vinden (14). Aarzelend werd verondersteld dat die te maken had met het geschok waarmee de lijkdragers hun (zware?) last naar de kerkhoven zouden getransporteerd hebben (15). Religieuze extase, zoals bij de Amerikaanse ‘shakers’, lijkt hier uitgesloten. Nog anderen meenden zelfs dat het schokken veroorzaakt werd door overmatige alcoholconsumptie, nodig om de zware en weerzinwekkende taak te kunnen volbrengen (16). Dat is hoogst onwaarschijnlijk als men bedenkt dat de middeleeuwers, en zeker de dodenbezorgers onder hen, wat dat betreft wel wat gewend waren. En wat te denken dan van de schokkezusters?

Als we de betekenis niet zouden aanvaarden van schoksgewijs de lichamen van de draagberrie of -plank in de grafkuil laten glijden, moeten we afstand nemen van ons hedendaagse taalgebruik en te rade gaan bij het Middelnederlands (17). Naast de nu nog gebruikelijke betekenis(sen) van schokken had je er: schikken, stapelen, ophopen, tassen. Dat gebeurde onder andere met afgemaaid koren dat in schoven ‘geschokt’ werd om daarna, ‘goed geschokt’, in mijten te stapelen. Iets dergelijks toepassen in de begraafraktijk, lijkt op het eerste gezicht vergezocht, grof zelfs, maar in de steden met hun talrijke lijken van armen en niet zo rijken, schrok men daarvoor niet terug. Dat mogen we gerust aannemen. Meer waarschijnlijk lijkt echter dat de benaming te maken heeft met de manier waarop de broeders de lijken of kisten vanop de draagberrie in het open graf lieten terecht komen. Misschien durfden ze er soms wel een stukje macabere show bij opvoeren?

Nadat de stenen vestmuur gedeeltelijk afgebroken was, werd bovenop de brede en vermoedelijk sterk verlaagde vestmuur bestrating aangelegd, Schokkebroersvest genoemd. Hoewel de naam pas aan het einde van de 17de eeuw voor het eerst neergeschreven werd, mogen we aannemen dat die ook vroeger

Afb. 5. Schokkebroersvestje met trappen (Aquarel René Van Herwege, 1889, Stadsarchief Gent, Atlas Goetghebuer L70-15a).

in gebruik was. Plaatsnamen lagen eeuwenlang niet vast. Ze werden ‘uit de volksmond’ opgetekend. Dit wijst er op dat de schokkende begravers bij de Gentenaars niet als celledoers en nog minder als alexianen bekend stonden. In de eerste officiële Gentse straatnamenlijst opgemaakt in 1812 werd het dan ook Schokkebroersvest. Om de veststraat te bereiken moest men enkele meter klimmen. Toen de steeg aan het einde van de 17de eeuw bij de Sint-Michielsstraat voorzien werd van enkele trappen (afb. 5), kwam er protest van de burens: hun paarden, runderen en varkens hadden het daar moeilijk mee. Op de veststeeg in het hartje van de stad waren er toen inderdaad nog altijd stalletjes voor runderen en varkens (18).

Hoe kunnen we dit dodenverhaal beter eindigen dan met enkele verzen van de wijze dichter-bioloog Leo Vroman (19) met een afschuwelijk, maar realistisch beeld van een lichaam dat in water blijft liggen:

*Er drijft een meisje in de sloot.
Volgens haar mondje is ze dood,
maar volgens haar palingen en wormen,
leeft ze voort in wilde vormen.
Wat eens de eendjes had gevoed,
doet nu haar best voor 't woest gebroed.*

Bijzondere dank aan André Maes (DSMG, Sint-Amandsberg) voor de foto's (afb. 1 en 2), aan Gontran Ervynck en Gilbert Deleu voor inlichtingen over de begraafpraktijk van de Gentse alexianen, aan Gunter Stoops van het Gentse stadsarcheologieteam voor inlichtingen i.v.m. grafarcheologie en de vestconstructies.

Noten

- 1 Mimms, C. (1989). *When we die. What becomes the body after death*, Robinson, Londen. Nederlandse vertaling (2000), Elmar, Rijswijk, pp. 376.
- 2 ‘De doden begraven’ ontbreekt op de bekende 17de-eeuwse gevel van het huis ‘De Werken van Barmhartigheid’ aan de Gentse Kraanlei (niet: De ‘zeven’!). Zie Devriese, L., Kiezen tussen deugd en ondeugd aan de Kraanlei. De gevelsymbologie van Het Vliegend Hert en De Werken van Barmhartigheid. In: *De Heraut*, Gent, 2003, jg. 38, nr. 2, p. 3-9. Hoewel ‘De doden begraven’ al enkele eeuwen vroeger zou toegevoegd zijn aan het lijstje, bewijst de gevel aan de Kraanlei dat dit in de 17de eeuw nog niet algemeen gebruikelijk was. Die toevoeging is trouwens niet te vinden in bv. de Lutheraanse traditie.
- 3 SAG, Reeks 93 nr. 46, (Register XX - 1663), f. 140.
- 4 ‘... die men ghewone es bij nachte te begraven, omme te schuwen de vreesse van andere’

- (*Dagboek van Cornelis en Philips van Campene*, uitgave door F. De Potter, Annoot-Braeckman, Gent, 1870, p. 308).
- 5 Ariès, Ph. (1977 en 1987). *L'homme devant la mort*, Seuil, Parijs. Vertaling: Het uur van onze dood (1987). Elsevier, Amsterdam, en *Het beeld van de dood*, Sun, Nijmegen, p. 26. Oorspronkelijk: *Images de l'homme devant la mort*, Seuil, Parijs, 1983, pp. 677.
 - 6 Ariès, Ph. (1987), p. 106.
 - 7 In de geschiedschrijving wordt uitgebreid aandacht besteed aan de begraafpraktijken onder de bemiddelden. Voor wat de armen en uiterst armen betreft zijn de bronnen schaars; illustratiemateriaal ontbreekt nagenoeg helemaal. Dat geldt ook voor de overigens uitstekende beschrijvingen van de Gentse situatie bij Hollebosch-Van Reck, Y., Meillander, V. (1986). *Rendez-vous met Magere Hein. Doods- en rouwgebruiken in de 19de eeuw*, Gent Museum voor Volkskunde, pp. 149; Schepens, T. (2000). Het begrafenisritueel te Gent tijdens de 18de eeuw. In: *Oostvlaamse Zanten*, jg. 75 nr. 4, p. 334-357.
 - 8 Devriese, L. (2009). De berm op en de put in? Hoe klein het Sint-Niklaaskerkhof wel was in de jaren 1600 en 1700. In: *De Heraut*, jg.44 nr. 2, p. 3-14. Grondplan van het Sint-Jacobskerkhof in 1780 met bomenrijen bij De Potter, F. (1893). *Gent van den oudsten tijd tot heden*, Siffer, Gent, , deel 7, p. 108.
 - 9 Vovelle, M. (1983). *La mort et l'Occident de 1300 à nos jours*, Gallimard, Parijs. p. 159-163.
 - 10 Van Werveke, A. (1924, 19 juni), L' ossuaire du Petit Beguinage. In: *La Flandre libérale*,
 - 11 Bru, M.A., Vermeiren, G. (2010). Sint-Pietersplein: parochiekerk en kerkhof In: *Stadsarcheologie. Bodem en Monument in Gent*. Reeks 2 nr. 4, p. 101-120.
 - 12 Stoops, G. (2018). Bijlokekaai, Bijloke hospitaalsite. Heraanleg binnenterreinen. In: *Stadsarcheologie. Bodem en Monument in Gent* reeks 2 nr. 8, p. 53-71.
 - 13 PB: Bockstaël, Ph. (1986). Sint-Michielsplein. In: *Stadsarcheologie. Bodem en Monument in Gent*, jg. 10 nr. 2, p. 79-78.
 - 14 Het elfdelige *Middelnederlandsch Woordenboek* van E. Verwijs en J. Verdam (1882-1941, Martinus Nijhoff, Den Haag) heet het: 'De oorsprong der naamgeving is niet bekend'. Stadsarchivaris Fris waagde zich evenmin aan een naamverklaring bij het Schokkebroersvestje (Fris, V. 1925, *De oude straatnamen van Gent*, Volksdrukkerij, p. 183). Frans De Potter (Gent ... deel 7, p. 275) geeft een akte uit 1684 aan: '... uitcommende op de straete ghenamemt Schokkebroersveste ...'. De vest werd allicht pas na de gedeeltelijke ontmanteling ca. 1560 omgevormd tot straat en zo genoemd.
 - 15 Broget, R. (1992). Het Schokkebroersvestje. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 21, p. 200; De Winter, R., Erauw, K (2017). *De Papegaaiwijk in Gent. Spiegel van 800 jaar religieus leven*, Gent-Nevele, De Papegay - Scribis, p. 85-100.
 - 16 Elaut, L., (1976). *Het leven van de Gentse ziekenhuizen*, Story-Scientia, Gent, p. 100. De auteur is sceptisch: 'Men beweert ...'.
 - 17 *Middelnederlandsch Woordenboek* van E. Verwijs en J. Verdam (1882-1941. Raadpleegbaar in de leeszaal van het Gentse stadsarchief - De Zwarte Doos en in zwaar geamputeerde vorm op het Internet.
 - 18 De Potter, F. (1993). deel 7, p. 274-276. Ook plattelanders die er in oorlogstijd een toevlucht zochten met hun vee, deden hun beklag over die trappen.
 - 19 'Het vlees en ik' (fragment). Leo Vroman, Nederlands-Amerikaans bioloog, schrijver, illustrator en dichter (Gouda 1915-Forth Worth, 2014). Uit *Gedichten 1946-1984*, Querido, Amsterdam, 1985.